

KRYSTYNA PASQUIER

PARYŻ

CEREMONIAŁ UROCZYŚCOCI POGRZEBOWYCH MARII LESZCZYŃSKIEJ I JEGO WĄTKI MUZYCZNE

W Archiwum Departamentu Seine-Saint-Denis w Bobigny pod Paryżem, pod sygnaturą 220J/16/3, zachował się dokument opatrzony tytułem *Cérémonial observé aux obsèques et funérailles de la très Auguste Reine Marie Leszczynska Princesse de Pologne Epouse du très Auguste Monarque Louis XV du nom Roy de France et de Navarre*¹. Jest to manuskrypt zawierający opis uroczystości pogrzebowych związanych ze śmiercią królowej Marii Leszczyńskiej, żony Ludwika XV, zmarłej 24 VI 1768 r.². Dokument powiązany jest z opactwem i bazyliką św. Dionizego w Saint-Denis, miejscem spoczynku królów i królowych Francji. Istniały podobne opisy dotyczące uroczystości pogrzebowych Anny Austriaczki, małżonki Ludwika XIII, zmarłej w 1666 r. oraz Marii Teresy, żony Ludwika XIV, zmarłej w 1683 r.³. Ceremoniał dotyczący pochówku Marii Leszczyńskiej jest trzecim i ostatnim z grupy tego rodzaju dokumentów. Za ich spisywanie odpowiedzialny był wysokiej rangi urzędnik kościelny z opactwa w Saint-Denis, zajmujący się organizowaniem ceremonii liturgicznych i ich protokołem w bazylice królów Francji w Saint-Denis. Ponieważ to ważne źródło nie zostało dotąd poddane analizie naukowej i nie jest szerzej znane historykom i muzykologom, warto poświęcić mu nieco miejsca, zwracając uwagę na zawarte w nim informacje na temat muzyki.

- 1 „Ceremoniał obowiązujący podczas uroczystości pogrzebowych królowej Marii Leszczyńskiej, księżniczki polskiej, małżonki monarchy Ludwika XV, króla Francji i Nawarry”. Opis tego ceremoniału – w innej niż tutaj wersji – opublikowałam w języku francuskim na stronie internetowej poświęconej Marii Leszczyńskiej: <https://marieleszczynska.wordpress.com/2017/02/18> (data publikacji: 18 II 2017 r.).
- 2 Na manuskrypt ten zwróciła moją uwagę p. Brigitte Lainé (niegdyś z Państwowego Archiwum w Paryżu) za co jej serdecznie dziękuję.
- 3 Zob.: *Cérémonies du règne de Louis XIV [...] d'après le Journal de Mr de Sainctot: cérémonies détaillées: 1666–1671, 1682–1691*, zach. w Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Français 16633, www.gallica.bnf.fr, dostęp 28 II 2018.

Dokument pisany jest na papierze czerpanym. Składa się z trzech zeszytów – opatrzonych tą samą sygnaturą – i dwóch załączników⁴. Kartki każdego zeszytu powiązane są brązowym sznurkiem. Ich wymiary wynoszą 28,5 × 21 cm. Na marginesie każdej strony umieszczono krótkie streszczenie zawartości głównego tekstu. Streszczenia te zastępują podział na rozdziały i pozwalają czytelnikowi na szybkie zapoznanie się z treścią opisywanych wydarzeń. Pierwszy zeszyt zawiera 43 zapisane strony, drugi – 48, zaś trzeci – 50 (w sumie 141 zapisanych stron bez numeracji). Nazwisko skryptora nie pojawia się na stronie tytułowej, natomiast w jednym z zeszytów znajduje się luźna kartka, będąca kawałkiem zadrukowanego po jednej stronie papieru, gdzie można odczytać słowo „Cerem”. Na kartce zapisano ponownie pełny tytuł ceremoniału – przytoczony już na wstępie artykułu, któremu towarzyszą inicjały: „J. [?] L. L. f. cérémoniaire” i data „1769”, bez sprecyzowania dnia i miesiąca. Podzielenie tekstu na trzy zeszyty mogłoby świadczyć o pracy autora rozłożonej w czasie, a rok 1769 byłby datą jej zakończenia. Pismo skryptora jest czytelne, zawiera mało poprawek, a gramatyka i ortografia różnią się niewiele od współczesnego języka francuskiego. Natomiast instytucje, stanowiska dworskie, nazwy ubiorów, niektóre wyrażenia i obyczaje przedstawiają pewną trudność w ich zrozumieniu i wymagają głębszej znajomości życia i organizacji państwa francuskiego z tego okresu.

W treści dokumentu można wyróżnić następujące części:

- 1) wydarzenia mające miejsce zaraz po zgonie królowej 24 VI 1768 r., w tym opis pierwszej uroczystej mszy odprawionej dwa dni po śmierci Marii Leszczyńskiej, w bazylice Saint-Denis;
- 2) uroczyste przywiezienie zwłok królowej z Wersalu do Saint-Denis w dniu 3 lipca, przyjęcie i wystawienie trumny w bazylice;
- 3) wystawienie urny z sercem królowej w kaplicy św. Eustachego w dniu 10 sierpnia;
- 4) uroczysta msza pogrzebowa i złożenie trumny ze zwłokami królowej w krypcie Burbonów w dniu 11 sierpnia;
- 5) przewóz urny z sercem królowej do Nancy w dniu 19 września.

Autor dokumentu zaczyna relację od dnia śmierci królowej, 24 VI 1768 r., po którym król Ludwik XV zarządził odmówienie 1500 mszy w intencji swojej żony, zobowiązując do tego zakonników opactwa w Saint-Denis. Dwa dni później zwłoki Marii Leszczyńskiej zostały poddane zabalsamowaniu i spoczęły w dwóch trumnach: ołowianej i dębowej. Na tabliczkach przybitych do trumien figurował napis: „Ici est le corps de la très haute, très puissante, très excellente Princesse Marie Princesse de Pologne, épouse du très haut, très puissant et très excellent Prince Louis Quinzième

4 Załączniki te dotyczą mszy w bazylice św. Dionizego z okazji pierwszej rocznicy śmierci Marii Leszczyńskiej. Z tej samej okazji król Ludwik XV przydzielił opactwu sumę 600 funtów jako jałmużnę dla najuboższych parafian miasta Saint-Denis.

du nom Roi de France et de Navarre, décédée au château de Versailles le 24 juin 1768, âgée de 65 ans et un jour”⁵. Serce królowej spoczęło w urnie z ołowiu, wstawionej do dębowej skrzynki. Do urny przybito podobne epitaforium, skrzynkę pokryto czarnym kirem i przymocowano srebrny krzyż. Wnętrznosci zmarłej zakonserwowano w ten sam sposób. Odprawiona została żałobna msza w kaplicy Pałacu Wersalskiego.

W niedzielę 26 czerwca o szóstej rano uderzyły wszystkie dzwony w bazylicę w Saint-Denis. Po niesporach o godzinie trzeciej po południu, odśpiewano „bardzo uroczyście” nieszpory za zmarłych. Przeor i pięciu kantorów opactwa odzianych było w żałobne ornaty, które wcześniej służyły podczas pogrzebu Ludwika XIV. Po niesporach za zmarłych kantorzy wykonali invitorium i psalm *Venite exultemus* a następnie pierwszy nokturn oficjum za zmarłych w intencji królowej, wykonując je „z nut” (*en notes*). Pierwsze dwie lekcje odśpiewał młody zakonnik odziany w albę, a pierwsze dwa responsoria wykonali dwaj zakonnicy w albie i w czarnym ornacie. Trzecią lekcję odśpiewał przeor odprawiający nabożeństwo, zaś wykonanie responsorium *Libera me* powierzono kantorom. Następnie odmówiono *Kyrie eleison* i modlitwy. Zabrzmiało sześć wielkich dzwonów, trzy razy z rzędu. Tego samego dnia o siódmej wieczorem odprawiono mszę kanoniczną, o świcie odmówiono laudesy za zmarłych i znowu bito w dzwony.

Następnego dnia dzwony biły o szóstej rano, w południe i wieczorem. O dziesiątej rano odprawiono uroczystą mszę za zmarłych w intencji królowej, według rytuału obowiązującego w opactwie podczas nabożeństw upamiętniających rocznice śmierci francuskich monarchów. Odśpiewano sekwencję (*prose*), a także odczytano ewangelię. Podczas *Sanctus* czterech zakonników z opactwa niosło pochodnie wytopione z około ośmiu funtów białego wosku⁶.

Przewiezienie trumny ze zwłokami królowej do Saint-Denis nastąpiło 3 lipca o godzinie wpół do piątej rano. Konwój wyruszył z Wersalu poprzedniego dnia około godziny dziewiątej wieczorem. W orszaku towarzyszącym konwojowi znajdował się pełny skład dworu królowej: damy dworu, pierwszy kapelan, którym był biskup Chartres, paziowie, honorowy kawaler (*chevalier d'honneur*) i pierwszy koniuszy. Urna z sercem królowej powierzona była opiece pierwszego kapelana. Za nimi szli paziowie małej i wielkiej stajni królewskiej (*petite et grande écurie*) niosący pochodnie oraz trębacze dworscy i stajni królewskiej (*Chambre et Ecurie*). Ich trąbki i inne instrumenty (autor ich nie wymienia) przybrane były w żałobną czerń. Wszyscy ubrani byli w symbole żałoby (opaski lub szarfy). Karawan poprzedzały dwie kompanie

5 „Tu spoczywa ciało Jej Królewskiej Mości, bardzo wysokiej, bardzo potężnej i bardzo znakomitej księżniczki Marii księżniczki polskiej, małżonki Jego Królewskiej Mości bardzo wysokiego, bardzo potężnego i bardzo znakomitego księcia Ludwika Piętnastego, króla Francji i Nawarry, zmarłej w pałacu w Wersalu 24 czerwca 1768 w wieku 65 lat i jednego dnia”.

6 Gdy autor pisze o liczbie świec, które były palone podczas całego okresu trwania żałoby, podaje za każdym razem ich ogólną wagę (w funtach) i cenę. Jest to dowodem, że był to artykuł dużej wartości.

muszkietierów i szwoleżerów gwardii królewskiej, również specjalnie oznaczonych. Bębny muszkietierów i kotły szwoleżerów obciążone były czarnym materiałem. Sam karawan otaczał regiment królewskich Szwajcarów i królewskiej gwardii przybocznej. Ich kotły i inne instrumenty (niewymienione z nazwy) również były pokryte czarnym kirem. Stajenni i giermkowie nieśli pochodnie.

Konwój został przyjęty przed wjazdem do Saint-Denis przez przeora, prałata i zakonników opactwa. Brama wjazdowa do miasta i jego główne ulice ozdobione zostały czarnymi ornatami. Gdy karawan zatrzymał się przed bramą bazyliki, zabrzmiały bębny i kotły gwardii szwajcarskiej i królewskiej w celu oddania honorów królowej (*tambours et timbales battirent au champ*). Odpowiedziały im bębny i kotły pozostałych korpusów, którym zawtórowały trąbki i inne instrumenty (nie wyszczególnione). Uderzyły wielkie dzwony opactwa. Trumna ze zwłokami królowej została wówczas wniesiona do bazyliki katedralnej i spoczęła na specjalnym podwyższeniu za wejściem do świątyni, w nawie pod organami, które na czas ceremonii pokryte zostały żałobnym ornatem⁷. Urnę z sercem postawiono na wieku trumny, a urnę z wnętrznościami pod trumną. Przeor wygłosił mowę, w której podkreślił pobożność i dobroczynność monarchini oraz jej współczucie dla ubogich. Gdy skończył, odśpiewał z prałatem opactwa antyfonę *Si iniquitates*, po której kantorzy zaintonowali psalm *De profundis*. Powtórzono śpiew *Si iniquitates*, w czasie którego pierwszy kapelan przejął ponownie urnę z sercem królowej. Kantorzy zaintonowali wówczas responsorium *Subvenite*, znów zabrzmiały dzwony i trumna ze zwłokami królowej została przeniesiona spod organów do prezbiterium. Spoczęła na wysokim katafalku, specjalnie zbudowanym na tę okazję. Urnę z sercem umieszczono w nogach trumny, a urnę z wnętrznościami nad trumną, na daszku katafalku. Sześćdziesiąt świeczników ustawionych na jego stopniach otaczało królewski sarkofag.

O trzeciej po południu (*à trois heures de l'après-midi*) odśpiewano nieszpory za zmarłych, ponawiając ten sam rytuał co w poprzednie dni, z potrójnym biciem dzwonów, powtórzonym wieczorem. Wystawienie zwłok królowej trwało czterdzieści dni, do dnia jej pogrzebu. Przez cały ten okres, z wyjątkiem niedziel i świąt, nabożeństwa odbywały się dwa razy dziennie: o szóstej rano msza za zmarłych z sekwencją w intencji zmarłej królowej, po niej msza codzienna o wpół do jedenastej rano poprzedzona odśpiewanym nabożeństwem liturgii godzin i nieszpory o trzeciej po południu. Autor ceremoniału sporządził dziennik wizyt w bazylice, odnotowując członków dworu, episkopatu, wysokich urzędników miejskich i państwowych, przedstawicieli uniwersytetu i parlamentu, którzy codziennie przybywali do Saint-Denis, aby uczestniczyć w nabożeństwach w intencji zmarłej królowej.

7 „L'orgue était caché par une grande pièce de drap noir qui remplissait toute la largeur de la nef et qui montait jusqu'à la voûte” (Organy były ukryte za czarną zastoną, która wypełniała całą szerokość nawy i wznosiła się do kopuły kościoła).

Dalszy ciąg sprawozdania poświęcony jest organizacji pogrzebu i dekoracji bazyliki, której wewnątrz oraz główne wejścia zostały całkowicie pokryte czarnymi ornatami, m.in. tymi, które służyły w czasie pogrzebu Ludwika XIV. Miejsce pod organami, poniżej zasłony, która pokrywała instrument, aż do wielkiej bramy z brązu, było całkowicie zakryte czarnym materiałem. Po bokach powieszono czarny aksamit oraz umieszczono cokoly z żyrandolami⁸. Zasłonięto również witraże. Honorowe miejsce zajmowały insygnia królewskie oraz herby Burbonów i Leszczyńskich.

Kolejnym tematem poruszonym w ceremoniale są przygotowania do uczty żałobnej z dokładnym opisem terenu wokół opactwa, gdzie miano ulokować osoby reprezentujące instytucje państwowe, dwór, korporacje oraz przedstawiciele władz Paryża i Saint-Denis. Można w ten sposób dowiedzieć się o liczbie królewskich muzyków z Paryża i Wersalu, mających uczestniczyć w uroczystej mszy pogrzebowej 11 sierpnia. Przygotowano bowiem dla nich 120 miejsc przy stołach pod namiotami. Posiłek dla wszystkich osób zaproszonych na uroczystości pogrzebowe był finansowany przez króla Ludwika XV.

10 sierpnia nastąpiło przeniesienie urny z sercem królowej do kaplicy św. Eustachego⁹. Otoczony wszystkimi zakonnikami opactwa¹⁰, opat du Chatel wręczył urnę pierwszemu kapelanowi. Kantor uczestniczący w ceremonii odśpiewał responsorium *Qui Lazarum*, po którym procesja udała się do wyżej wymienionej kaplicy. Ze względu na dużą liczbę uczestników, obecny był regiment Stu Szwajcarów (*Cent Suisses*) w celu dopilnowania porządku. Opat przejął urnę i umieścił ją na specjalnie wzniesionym podeście, w centrum kaplicy. Odśpiewano *Qui Lazarum* z werselem i *Requiem*, po którym kantor odmówił *Kyrie eleison*, a prałat *Pater noster*. Po odpowiednich modlitwach, prałat pokropił urnę wodą święconą i ją okadził. Serce królowej pozostało w kaplicy przez trzydzieści dziewięć dni, w czasie których co rano odbywała się cicha msza z okadzaniem urny.

11 sierpnia około godziny dwunastej, rozpoczęło się uroczyste nabożeństwo poprzedzające pochówek Marii Leszczyńskiej w grobowcu Burbonów. W mszy uczestniczyła królewska rodzina. Córki królowej, księżniczki Adelajda, Wiktoria i Zofia, miały głowy pokryte żałobnym welonem, a z ramion ich spływał czarny tren, długości ponad pięciu metrów. Z nieznanych przyczyn, na pogrzebie brakowało najmłodszej z córek, Ludwika. Obecni byli trzej wnukowie królowej, przyszli królowie Francji: czternastoletni następca tronu Ludwik August, trzynastoletni Ludwik Stanisław, hrabia Prowansji i jedenastoletni Karol Filip, hrabia d'Artois. Odziani byli w czarne płaszcze a na rękawach mieli czarne opaski (*pleureuses*). Ludwik XV był nieobecny,

8 „Tout le dessous de l'orgue depuis la grande pièce de drap qui montait à la voûte jusqu'aux grandes portes de bronze, était entièrement tendu à la hauteur de six lez; avec deux lez de velours de chaque côté et un grand cartel de chaque côté portant aussi des girandoles de lumière”.

9 Kaplica ta znajdowała się naprzeciwko zakrystii. Dzisiaj nie istnieje.

10 Było ich siedemdziesięciu, nie licząc nowicjuszy.

gdyż zgodnie z tradycją królowie Francji mieli zakaz wstępu do Saint-Denis za życia. Przekraczali oni próg bazyliki dopiero po śmierci.

Na mszę i pogrzeb zaproszonych było poza rodziną kilkaset osób: przedstawiciele episkopatu, fraucymer królowej i jej służba, rajcy miast Saint-Denis i Paryża, członkowie parlamentu, przedstawiciele cechów, policji, sądów, mennicy, rektorzy uniwersytetu. Zgodnie z tradycją dwustu biednych, ubranych na szaro i niosących świece, prowadziło orszak duchownych. Pięciu kantorów opactwa rozpoczęło nabożeństwo zaintonowaniem *Requiem*, a ich śpiew został podjęty przez chór 120 królewskich muzyków, zajmujących miejsce w lektorium. Diakon i subdiakon odśpiewali epistołę i ewangelię, po czym kantorzy zaintonowali graduał – zawtórował im chór. Następnie odśpiewano *tractus*. Podczas składania darów, chór pod dyrekcją Antoine’a Blancharda (1696–1770), kapelmistrza królewskiej kaplicy w Wersalu, odśpiewał sekwencję (*prose*) oraz motet *De profundis* na pięć głosów, skomponowany przez Blancharda w roku 1740¹¹. Było to jedyne współcześnie skomponowane dzieło wykonane podczas pogrzebu Marii Leszczyńskiej. Wybór *De profundis* Blancharda mógł być dokonany przez Ludwika XV, który uważał go za najwybitniejszego kompozytora muzyki sakralnej swoich czasów. Blanchard był już wówczas w podeszłym wieku i nie pracował dla dworu, jednakże udał się do Saint-Denis, aby osobiście poprowadzić wykonanie swojego motetu.

Wysłuchano następnie ponad godzinną mowę markiza Le Franc de Pompignan, w której autor przedstawił postać i osobowość królowej. Przemowa ta była uprzednio zaaprobowana przez Ludwika XV i wydrukowana¹². W dalszej części mszy, przy *Sanctus*, dwunastu paziów królowej weszło na lektorium niosąc pochodnie. Kantorzy i pięciu prałatów z opactwa odśpiewali pięć responsoriów i pięć rozgrzeszeń (*absolutions*). Przed zniesieniem trumny królowej do krypty, zakonnicy opactwa zaśpiewali antyfony *In paradisum* i *Chorus angelorum*. Przy *Ego sum* i *Requiescat in pace*, pierwszy kapelan (biskup Chartres) poświęcił grobowiec i zapalił kadzidło. Zwłoki Marii Leszczyńskiej spoczęły między sarkofagami Marii Teresy hiszpańskiej, jej pierwszej synowej, zmarłej w 1746 r. i księcia Bretanii, ojca Ludwika XV, zmarłego w 1712 roku.

Zgodnie z decyzją Ludwika XV, 19 września o godzinie dziesiątej rano, przeor opactwa odprawił cichą mszę przed ołtarzem w kaplicy św. Eustachego, gdzie wystawiona była urna z sercem królowej. Uczestniczył w niej biskup Chartres. Podczas mszy, wszyscy zakonnicy opactwa odśpiewali dwa lub trzy responsoria (autor zdaje się nie pamiętać ich dokładnej liczby) i psalm *De profundis*. Biskup pobłogosławił serce królowej, mając u boku diakona i subdiakona opactwa. Po wersetach i modlitwie odmówionych przez przeora, pięciu kantorów opactwa odśpiewało responsorium

11 Zob.: Bernadette Lespinard, *La vie et l'oeuvre d'Antoine Blanchard: contribution à l'histoire du grand motet sous le règne de Louis XV*, Paris 1977.

12 Egzemplarz przemówienia markiza de Pompignan znajduje się m.in. w Bibliotece Mazarine w Paryżu, sygn. 4-A10636-17-17.

(nie sprecyzowane w tekście). Pierwszy kantor trzymał w ręku batutę pokrytą czarną krepą. Biskup uniósł urnę i skierował się do wyjścia z katedry. Za nim szedł orszak wszystkich uczestników tej uroczystości. Na zewnątrz kościoła przeor wziął urnę z rąk biskupa i obaj zajęli miejsce w osobnych karetach. Nie ma wzmianki o jakichkolwiek muzyce towarzyszącej ich odjazdowi.

Konwój otaczający obu duchownych składał się m.in. z ośmiu gwardzistów, trzech Szwajcarów z pułku Stu Szwajcarów (*Cent Suisses*), ośmiu paziów z opiekunem i wszystkich zakonników, którzy służyli królowej za życia. Bicie sześciu wielkich dzwonów opactwa towarzyszyło konwojowi aż do jego wyjazdu z Saint-Denis. Zgodnie z życzeniem królowej, jej serce zostało przewiezione do kościoła Notre Dame de Bon Secours w Nancy, gdzie spoczęło w pobliżu grobów rodziców królowej – Stanisława Leszczyńskiego, króla Polski, księcia Lotaryngii i Baru oraz królowej Katarzyny Opalińskiej.

~

Uroczystości pogrzebowe Marii Leszczyńskiej są prawdopodobnie jedną z ostatnich wystawnych ceremonii odzwierciedlających świetność francuskiej monarchii. W ściśle skodyfikowanej i skomplikowanej uroczystości znalazła odbicie dworska etykieta czasów Burbonów. Po lekturze dokumentu można stwierdzić, że oprawa muzyczna pogrzebowych obrządków francuskich monarchów była prawie wyłącznie związana ze śpiewem chorałowym. Wyjątek stanowi dzieło świeckiego kompozytora powiązane jednak ściśle z liturgią za zmarłych – motet *De profundis* Antoine'a Blancharda. Nie ma żadnej wzmianki o jakimkolwiek akompaniamencie instrumentalnym – co więcej mowa o instrumentach symbolicznie milczących, np. o organach. Podkreślona jest natomiast sprawność kościelnych kantorów i królewskich chórzystów pod dyktando zasłużonego Antoine'a Blancharda, nobilitowanego i odznaczonego cztery lata wcześniej przez Ludwika XV orderem św. Michała.

THE FUNERAL CEREMONY OF MARIA LESZCZYŃSKA AND ITS MUSIC-RELATED ASPECTS

This article describes the funeral ceremony of Queen Maria Leszczyńska, wife to Louis XV of France, who died on 24 June 1768 and was buried in the Basilica of Saint Denis on 11 August 1768. The author's account is based on a ceremonial held in the archives of Seine-Saint-Denis department in Bobigny (220J/16/3). The musical setting of the ceremony consisted mainly in liturgical chants, but the document mentions 120 musicians participating in the funeral. They performed the motet *De profundis* (1740) by Antoine Blanchard (1696–1770), who conducted the performance. No information is given about any instrumental accompaniment. What is

more, there is mention of the symbolic silence of some instruments, e.g. the organ. As the coffin was being carried into the basilica, military instruments were played (trumpets, drums, timpani), as well as other instruments not specified in the document.

Translated by Paweł Gruchala

Krystyna Pasquier, pianistka i klawesynistka. Prowadzi badania nad sztuką i muzyką XVIII w. we Francji. Interesuje się szczególnie okresem panowania Ludwika XV i Marii Leszczyńskiej. Prowadzi w tym zakresie działalność popularyzatorską (prelekcje, współpraca z zespołami tańca historycznego). Założyła i prowadzi blog w języku francuskim, zatytułowany „Marie Leszczyńska: histoire et musique” (<https://marieleszczynska.wordpress.com/2017/01/07/la-verite/>).
tinapasquier@gmail.com

Nowy tom „Monumenta Musicae in Polonia”

Władysław Żeleński. Goplana

wydanie faksymilowe / facsimile edition

wydał i wstępem opatrzył / edited and introduced by Grzegorz Zięziula

www.ispan.pl

isnydawnictwo@ispan.pl

Seria „Ikonografia muzyczna. Studia i materiały”

Tom 1: Z badań nad ikonografią muzyczną do 1800

Źródła – problemy – interpretacje

redakcja Paweł Gancarczyk

Tom 2: Muzyka w sztukach wizualnych XIX–XXI wieku

redakcja Jolanta Guzy-Pasiak

Tom 3: Music, Politics and Ideology in the Visual Arts

edited by Paweł Gancarczyk & Dominika Grabiec

www.ispan.pl

isnydawnictwo@ispan.pl
